

SASALAKÚ FIBULA SZŐLŐSGYÖRÖKRŐL

SÁRÓ CSILLA¹ – VARGA MÁTÉ²

Magyar Régészet 11. évf. (2022) 3. szám, pp. 51–63. <https://doi.org/10.36245/mr.2022.3.3>

A Balatontól délre elhelyezkedő Szőlősgyörök határában található régészeti lelőhelyre a Rippl-Rónai Múzeummal együttműködő egyik önkéntesünk hívta fel a figyelmünket még 2020 szeptemberében. Ezután a területen több alkalommal végeztünk műszeres leletfelderítéssel egybekötött terepbejárást. 2020-ban három, míg 2021-ben további négy napon tudtunk kutatni, és várhatóan az idei évben is lesz lehetőségünk pár napot kint lenni a lelőhelyen. A lelőhelyen gyűjtött több száz fémtárgy közül kiemelkedik egy darab, melyet 2021. október 30-án talált Jancsekity Gábor (1. kép). A madár alakú fibuláról már az előkerülés pillanatában is sejtettük, hogy különleges darabnak számít; ezt későbbi kutatásaink bizonyították is. A szőlősgyöröki példányon kívül csupán néhány darab ismert Magyarországról, melyek közül egy példány került múzeumi gyűjteménybe. Mivel erről a fibulatípusról nem született még magyar nyelvű összefoglaló munka, így tanulmányunkban nemcsak a Szőlősgyörökon előkerült sasalakú fibulát szeretnénk bemutatni, hanem annak párhuzamait is.

1. kép. A fibula a megtaláláskor (fotó: Jancsekity Gábor)

Kulcsszavak: római kor, lapfibula, madár alakú fibula, Szőlősgyörök, Somogy megye, Pannonia

A TÁRGY LEÍRÁSA

A cikk témáját képező fibula ragadozó madárra, pontosabban sasra hasonlít. A lapfibula rézötvözetből készült, tűje a tűszerkezettel együtt épen maradt. Tűszerkezete belső húrozású, tengelyes, rugós konstrukció, mely 4+3 menetes. A fibula kéttagú, tehát a rugósszerkezet és a fibula kengyele kettő különálló részből készült el, melyeket a készítési folyamat során, az öntést követően illesztettek össze. A húrhorg a kengyellel egyben öntött, zárt kialakítású. A síklap alakú kengyel kitárt szárnyú sast ábrázol, amely a jobb szárnya felé fordítja a fejét. A fibula felületén egyszerű díszítés figyelhető meg: a nyak hátsó oldalát kis háromszög alakú bevágások kísérik végig, míg a nyakon, a testen és a farktollakon, valamint erre merőlegesen a szárnyakon egy-egy farkasfogra emlékeztető rezgőtűs díszítés (*Tremolierstich*) fut végig. A fibula tűtartója merőleges állású, kampós kialakítású. Méretek: hosszúság: 33,26 mm, szélesség: 23,71 mm, vastagság: 2,1–3,4 mm, rugószélesség: 17,70 mm, tű hossza: 31,72 mm (2. kép).

2. kép. Sasalakú lapfibula Szőlősgyörökről (fotó: Csernák Bálint)

¹ ELKH–ELTE Interdiszciplináris Régészettudományi Kutatócsoport, e-mail: sarocsilla@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4444-8037

² Szegedi Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskola; Rippl-Rónai Múzeum. E-mail: vargamate12@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1342-7823

A LELŐHELY BEMUTATÁSA

Lelőhelyünk Szőlősgyőrök legészakibb részén, közvetlenül a Szőlőskislakkal – a település közigazgatásilag Balatonboglárhoz tartozik – határos részen található, a két település közötti műúttól közvetlenül keletre és a Jamai-pataktól nyugatra. A Jamai-patak mente minden időszakban sűrűn lakott volt; ezt bizonyítják a különböző korszakból származó leletek a neolitikumtól a kora újkorig. A Gyugyon eredő Jamai-patakba ezen a környéken több más kisebb forrás és vízfolyás torkollik, majd a patakban egyesülve a Balatonba ömlik. Legalább öt kisebb-nagyobb vízfolyás fut párhuzamosan északnak; ezek egyikén, egy nagyon enyhe kiemelkedésen és a sík részeken találjuk meg leelőhelyünket, mely a hivatalos nyilvántartásban még nem szerepel, de a nyilvántartásba vétel folyamatát már elindítottuk. A leelőhely javasolt neve Szőlősgyőrök-Tömör-pusztától keletre.

A leelőhelyen viszonylag sűrűn lehet találni római kori kerámiatöredékeket. Szintén gyakori leletnek számítanak a különböző salakok és olvadékok, amelyek valamilyen fémműves tevékenységre utalnak. A fém-tárgyak közül a legnagyobb számban (kb. 150 darab érme) ún. római kisbronzok kerültek elő, amelyek a Kr. u. 4. századra keltezhetőek. Az apróbb érmék mellett találtunk néhány bronz *folli*-t, valamint pár ezüstpénzt is. Utóbbiak közül megemlítendő egy nagyon kopott, a Kr. e. 1. századból származó legió *denár*. Az érmék mellett kerültek elő egyéb római korra keltezhető tárgyak is. Találtunk több mint 10 darab egész, illetve törött fibulát, melyek közül kiemelhető egy szvasztika alakú példány. Napvilágot láttak még bronz övveretek és -csatok, karperec-töredékek, egy fülbevaló vagy csüngő töredéke és néhány vastárgy is. A leelőhelyen egyértelműen a római kor a domináns, azonban találtunk egy honfoglalás kori lószerszámveretet és néhány középkori tárgyat is. Utóbbiak feltehetően az egykori középkori Tömör(d) falu leletei lehetnek.

SZŐLŐSGYÖRÖK ÉS KÖRNYÉKE A RÓMAI KORBAN

A környék római kori leelőhelyei viszonylag jól ismertek, hiszen több alkalommal is történtek célzott terep-bejárások. Szőlősgyőrök, továbbá Balatonboglár, Balatonlelle és Szőlőskislak településmonográfiája már rég megjelent, az M7-es autópályát megelőző ásatásokon pedig szintén számos leelőhely feltárása történt meg. A Balaton déli partja gazdag római kori leelőhelyekben; ezt bizonyítja az a leelőhely is, ahol a sasalakú fibula előkerült. A térség a Kr. u. 1. században került a Római Birodalom fennhatósága alá, és már ekkoriban elkészülhetett az az út, amely a Balaton déli partján haladt végig. Az út nem a mai főút és autópálya vonalában haladt, hanem kikerülte a mocsarakat, öblöket. Ennek az útnak egy szakaszát Balatonlelle és Szőlőskislak között fel is tárták, és jelenlegi ismereteink szerint az út éppen a leelőhelyünkön haladt át. Az út egyébként a későbbiekben is jelentős maradt, és egészen napjainkig nagyjából ugyanazon a nyomvonalon halad. A kora római időszakból Balatonlelle–Rádpusztán, illetve Szőlősgyőrök déli részén, az egykori homokbánya területén kerültek elő települések nyomai. Ordacsehi határában két leelőhelyen is Kr. u. 2–3. századi települések léteztek (Ordacsehi–Bugaszeg és Major leelőhelyek). Balatonszemesen szintén település ismert ebből a korszakból, illetve nagyobb római telep létezett Balatonlelle–Kenderföldek leelőhelyen. Utóbbi leelőhelyen késő római telepjelenségek is előkerültek. A késő római időszakhoz köthető továbbá egy csontfaragó műhely Ordacsehiben. A közelből villaépület csak Fonyódon ismert (NÉMETH 2007; NÉMETH 1991, 43–48). Szintén római települések voltak Balatonboglár–Berekre-dűlőn és Kokashegyen, illetve Balatonlelle–Rádpusztán területén több helyen (HONTI ET AL. 1988, 23–24). Balatonlelle–Szennyvíztelepen egy a Kr. u. 3. századra keltezhető, 40 darab ezüstpénzből álló éremlelet is előkerült (HONTI ET AL. 1988, 23). Szőlősgyőrökön említésre méltó még egy sírlelet, amely a fentebb említett homokbányában került elő. A Kr. u. 1–2. század fordulójára keltezhető sírba kilenc bronzedényt, valamint egy-egy bronzollót, bronztűt és üvegedényt helyeztek mellékletként (NÉMETH 1991, 43–44; NÉMETH 2007, 43).

A nagyobb számú település ellenére temetőt kevesebbet ismerünk a vidékről. A már említett szőlősgyőri mellett sírok kerültek elő Balatonlelle–Rádpusztán (Kr. u. 3–4. század), Gyugyon és Ordacsehi–Bugaszegen (Kr. u. 5. század; NÉMETH 2018, 95, 101, 106–107).

A szőlősgyőri kora római telepet az előkerült leletek alapján még a Kr. u. 4. században is használhatták. 1991-ben Németh Péter még azt írta, hogy Szőlősgyőrök környékéről nem ismerünk késő római tele-

pülést, csak szórványokat. Például a Gombosalja II. és III. lelőhelyekről is csak szórványokat említett, és szerinte nagyobb település nem lehetett itt. A lelőhelyünktől keletre, de már Szőlőskislak határában, Jamai-patak II. lelőhelyen kerültek elő az 1980-as évek végén településre utaló kerámiatöredékek (NÉMETH 1991, 46). Ez mostani lelőhelyünktől mindössze 200 méterre, keletre található; területén 2022-ben szintén Kr. u. 4. századra keltezhető római érméket találtunk. Ha összességében nézzük az elszórtan előkerülő leleteket, akkor azt látjuk, hogy Szőlősgyőrök északi, illetve Szőlőskislak déli részén egy nagyobb, kb. 1 kilométer hosszú, és nagyjából 500–600 méter széles római lelőhellyel kell számolnunk az eddig leletek alapján, amely főleg a késő római korban élte virágkorát.

RÓMAI KORI MADÁR ALAKÚ FIBULÁK

A római korban igen népszerűnek számítottak a különféle állatalakokat imitáló fibulák. Kivitelezésük és díszítésük számtalan formája ismert, az ábrázolt állatalak, a választott fibula formája és az alkalmazott díszítés pedig egyaránt függhetett a készítés helyszínétől, a gyártás időpontjától, a mester ügyességétől, ráfordított energiájától, valamint a megrendelő vagy vásárló elvárásaitól és ízlésétől.

Madár alakú fibulák síklap, féplasztikus vagy plasztikus lapkengyellel készültek. Önállóan, vagy akár valamilyen kompozícióban is ábrázolhatták őket egy másik madárral vagy állattal, de akár valamilyen tárggyal is. Bár az ábrázolt madarak faja sok esetben nem állapítható meg, esetenként a fibulák készítője egyértelműen hangsúlyozta a megjelenés egyes jellegzetességeit, és így a madár pontosabban is meghatározható. A pannoniai fibulák esetében felismerhető madarak például a kakas, a liba, a kacska, a galamb, a páva, a sas és a bagoly (PATEK 1942, 220–222; MATOUSCHEK & NOWAK 1985–1986, 130–142; WINTER 1985–1986, 338–340, 342–359; BEREZ 2008, 151–153, 159).

A fibulák díszítése lehetett egészen egyszerű; feltűnnek a test vonalait hangsúlyozó vagy attól függetlenül megjelenő vésett vonalak, cikk-cakk és farkasfogra emlékeztető rezgőtűs díszítés, illetve bevett pontkör ornamentika is. Nívósabb díszítési módnak számít a *niello* technika. A római korban használt *niello* egy fekete, enyhén fényes megjelenésű, réz- vagy ezüst-szulfid tartalmú anyag volt (BAYLEY & BUTCHER 2004, 46), amelyet fibulák esetében a felületén kiképzett sekély, kicsi, olykor keskeny rekeszekbe töltöttek. *Niello*val díszített madár alakú fibulák például nagyobb számban ismertek galliai lelőhelyekről és gyűjteményekből; különféle madarak, valamint ragadozó madár és nyúl kompozícióját ábrázoló darabok említhetők (Feugère 29a15–19, 29b7 formák, FEUGÈRE 1985, 383–384, Fig. 59, Fig. 61). Ugyancsak színvonalas díszítési technika az *emailozás*. Az *email* fémoxidokkal színezett üveg, melynek legfontosabb alapanyaga a szilícium-dioxid volt, folyósítására pedig alkálifém-karbonátokat, nitrátokat és szulfátokat használtak (B. BÓNIS & SELLYE 1988, 17; BEREZ 2008, 88). A fémtárgy felületén kialakított mélyedések mérete és formája változatos volt; madár alakú fibulák esetében a szárnyakat, a testet és a farktollakat hangsúlyozó rekeszkialakítás, illetve kör alakú mélyedések egyaránt megfigyelhetők (például a Feugère 29a21–22, 24–30 és Berez IIC/1a–e formák, FEUGÈRE 1985, 383–384, Fig. 60; BEREZ 2008, 151–153).

A római kori fibulák gyártási helyszíneinek lokalizálása és az adott lelőhelyen gyártott típusok feltérképezése nehéz feladat; a vizsgálatok során közvetlen bizonyítékként szolgálnak az öntéshez használt negatívok, félkész és rontott fibulák. Madár alakú fibulák készítését egyelőre csupán kevés lelőhely esetében lehet minden kétséget kizáróan igazolni. Pannoniából Schützen am Gebirge lelőhelyről egy rontott galambalakú fibula került elő (MATOUSCHEK & NOWAK 1985–1986, 328; COCIŞ 2019, 55, Pl. 125.40), Noricumban Virunumból egy galambalakú fibula ólom-modelljét és egy rontott darabot közöltek (GUGL 1995, 94, Taf. 19. 149–150; COCIŞ 2019, 63, Pl. 147.145, 148), továbbá galambalakú fibula ólom-modellje került elő pontosabb lelőhely nélkül Dél-Pannoniából is (COCIŞ 2019, 56, Pl. 128.55). Az egyik értelmezési lehetőség szerint továbbá egy Komárom–Szöny/Brigetióból előkerült agyagnegatív segítségével ugyancsak madár alakú fibulát gyárthattak (SÁRÓ 2020, 122–125, Cat. 3, Figs. 3, 6). Ahogyan a következőkben bemutatásra kerül, a sasalakú fibulák gyártásának bizonyítékai ugyancsak ismertek, készítésük egyértelműen igazolható Pannoniában.

A SASALAKÚ FIBULA PÁRHUZAMAI ÉS KELTEZÉSE

A szőlősgyőröki fibula formája különlegesnek számít, párhuzamai kisebb számban bukkannak fel az ide vonatkozó szakirodalom publikált darabjai között. Sajnos a legtöbb példány esetében csak a lelőhely ismert, kontextushoz nem köthetők.

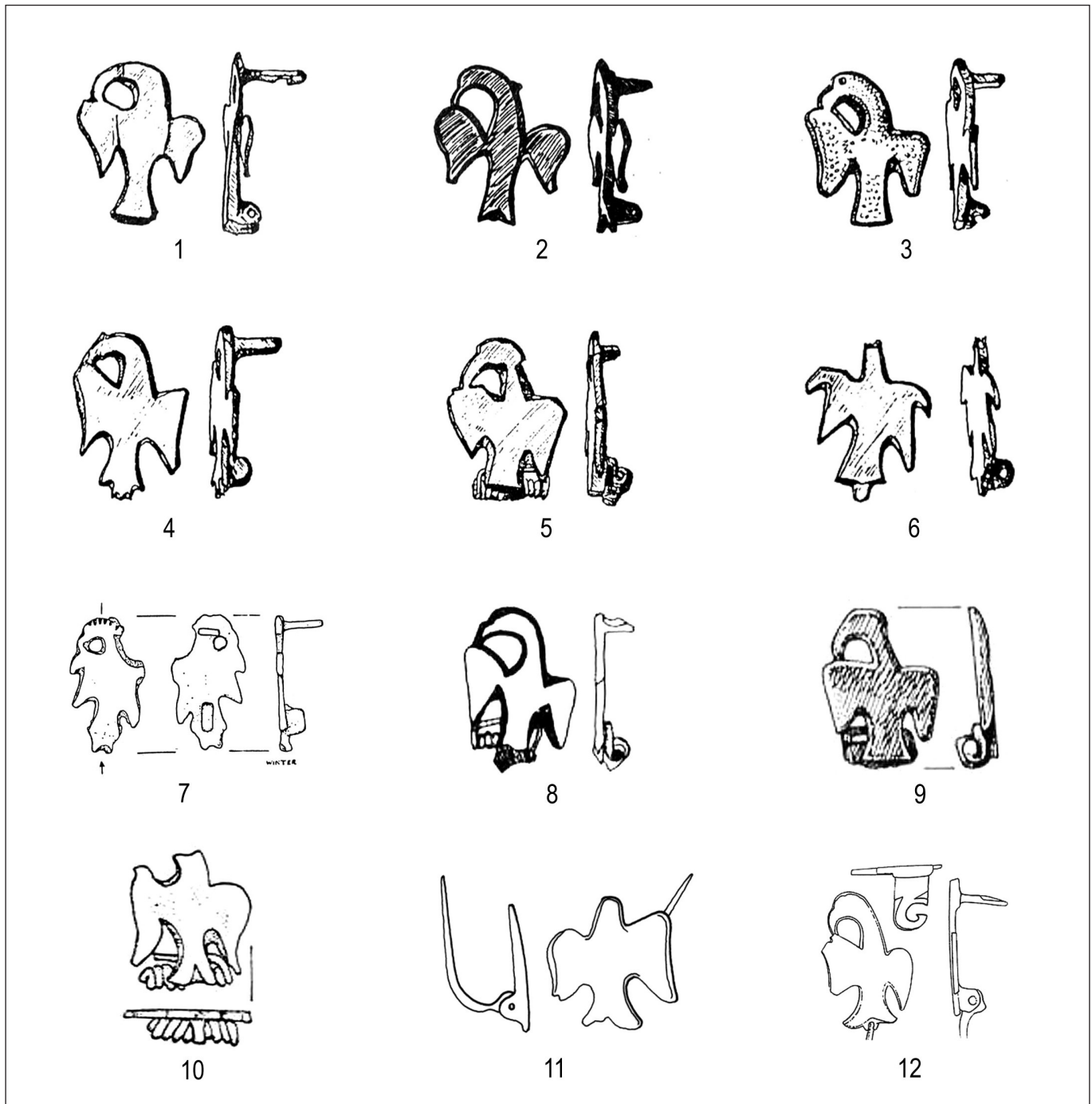
A cikk témáját képező darab formájával megegyező lapfibulák nagyobb számban kerültek elő Bad Deutsch-Altenburg–Petronell/Carnuntumból (MATOUSCHEK & NOWAK 1985–1986, 132–134, 210–211, Nr. 4–9). Ezek alakja a szőlősgyőröki darabéval megegyezik, viszont mindegyik carnuntumi fibula díszítetlen (4. kép 1–6). Ugyancsak Pannoniából, Lorettom lelőhelyről említhető még egy darab (4. kép 7), amelyen – a szőlősgyőröki fibulánál látott kialakítás szerint – a madár nyakának hátsó oldalán kis háromszög alakú bevágások figyelhetők meg (MATOUSCHEK & NOWAK 1985–1986, 134–135, 211, Nr. 10). További kettő, Magyarország területéről előkerült darabról is tudomásunk van, amelyek magángyűjteményekhez tartoznak. Az ismeretlen lelőhelyű darabok esetében a farktoll széles és a kengyelfelület díszítetlen (3. kép, jobb- és baloldalt). Noricumából, Wagna–Leibnitz/Flavia Solvából ugyancsak említhető egy további sasalakú lapfibula (4. kép 8). A XLI. Insulából előkerült darab az előbbieket formájával teljesen megegyező, díszítetlen darab (PUHM 1992, 73, 76, Nr. 25). A noricumai megjelenés mellett egy további példány a barbaricumai elterjedést bizonyítja. A Dunától északra, Ausztria területén, Palterndorf lelőhelyről előkerült sasalakú lapfibula (4. kép 9) formája az előbbi darabokéval teljesen megegyezik, díszítés pedig ezen sem látható (ADLER & SCHUPPLER 1990, 246, Abb. 1066).

A további publikált darabok forma és/vagy díszítés tekintetében többé-kevésbé eltérnek a szőlősgyőröki fibulától. Egy Tarján környékén talált, magángyűjteményhez tartozó darab több tekintetben egyezést mutat az előző példányokkal – ugyanolyan a fej iránya, a test és a szárnyak formája, valamint a farktollak alá eső túszerkezet –, ám a farktollak jó láthatóan kettéágaznak (3. kép, középen). Egy Enns-Lorch/Lauriacum lelőhelyen talált törött fibula (4. kép 10) ugyanilyen kialakítású (KNEIFEL 1981, 539, Abb. 729). Az előbbi noricumai fibulához hasonló további darab Pannonia Inferiorból, Vranj-Hrtkovci lelőhelyről, a Kr. u. 3–4. századra keltezhető *villa rustica* (ILIĆ 2020, 79–80, Fig. 6, Tab. 1–2) területéről került elő (4. kép 11). Formája az előbbi darabéval megegyezik és díszítés sem figyelhető meg rajta, de a túszerkezet kialakítása eltér, nem rugós, hanem szorítópofás csuklós szerkezete van (PETKOVIĆ 2010, 206, 214, Nr. 1069, T. XXXVII. 9). Moesia Superiorból, Belgrád-Ušće/Singidunum lelőhelyről került elő egy további díszítetlen, ugyancsak szorítópofás csuklós szerkezettel készített darab (4. kép 12; BOJOVIĆ 1983, 140, Cat. 300, T. XXX. 300. = PETKOVIĆ 2010, 206, 214, Nr. 1071).

Ide kapcsolódik még egy kissé egyszerűbb kivitelezésű példány is, melyet Patek Erzsébet közölt Pannoniából, Sisak/Siscia lelőhelyről (PATEK 1942, 221, T. XX. 7). Az előbbi fibulákkal megegyezik a fej iránya, a kitárt szárnyak alakja, megfigyelhető a kettéágazó farktoll, viszont a sisciai fibula felületét bevert pontkörök is díszítik: egy a szemnél, egy a testen, egy-egy pedig a szárnyakon figyelhető meg (5. kép 1). Egy további,

3. kép. Római kori sasalakú lapfibulák magyarországi magángyűjteményekből

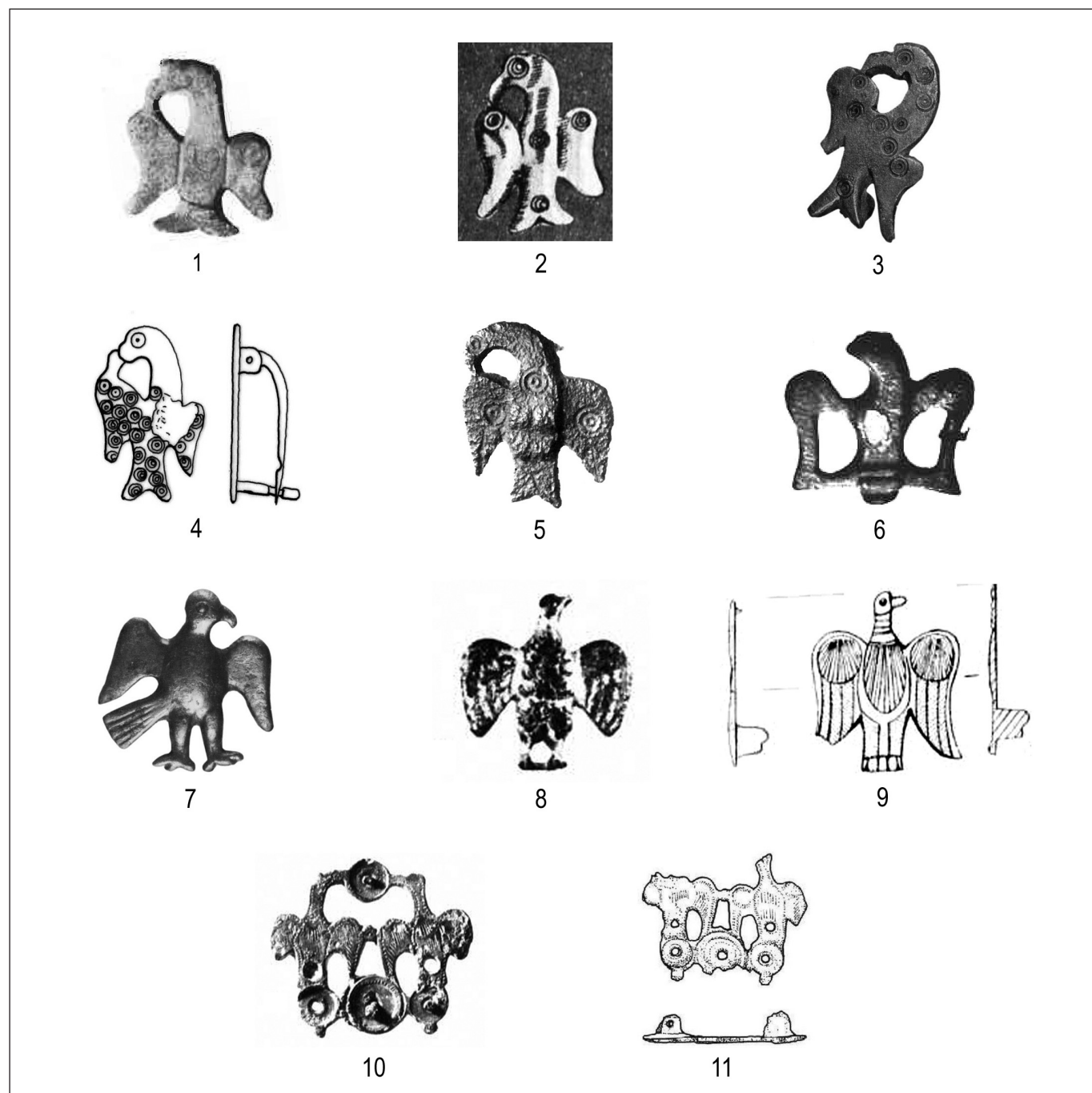

4. kép. Római kori sasalakú lapfibulák. Eltérő méretek (h: 26–39 mm cm; sz: 21–39 mm. 1–6: Bad Deutsch-Altenburg–Petronell (MATOUSCHEK & NOWAK 1985–1986, Nr. 4–9), 7: Lorettom (MATOUSCHEK & NOWAK 1985–1986, Nr. 10), 8: Wagna–Leibnitz (PUHM 1992, 78, Nr. 25), 9: Paltendorf (ADLER & SCHUPPLER 1990, 246, Abb. 1066), 10: Enns-Lorch (KNEIFEL 1981, 539, Abb. 729), 11: Vranj-Hrtkovci (PETKOVIĆ 2010, T. XXXVII. 9), 12: Belgrád-Ušće (BOJOVIĆ 1983, T. XXX. 300)
(Készítette: Horváth Péter)

Novi Banovci/Burgenae-ből közölt darab esetében ugyancsak bevert pontkör-díszítések láthatók, amelyek elhelyezkedése megegyezik sisciai fibuláéval (5. kép 2; KOVAČEVIĆ 1960, Sl. 57). További bevert pontkör díszítésű darabok ismertek még Moesia Superior területéről. A bevert pontkörök elhelyezkedése és száma eltérő, de a szemet minden esetben jelölték vele. Egy Belgrád-Ušće/Singidunum lelőhelyű példány esetében a nyakon három, a szárnyakon öt, a farktollon pedig egy pontkört látunk (5. kép 3; PETKOVIĆ 2010, 206, Sl. 62). Ugyancsak Belgrád/Singidunumban, a Knez Mihailova utca 30. alatt került elő egy további darab (5. kép 4). Ezt a széttárt szárnyú, sasalakú lapfibulát testén és szárnyán összesen 24, eredetileg talán 29 db bevert

pontkör díszítette (PETKOVIĆ 2010, 206, 214, Nr. 1073, T. XXXVII. 10). Egy ismeretlen lelőhelyről előkerült, a Belgrádi Városi Múzeum gyűjteményéhez tartozó darabon a szemet jelölő bevett pontkör mellett csupán egy-egy további díszítmény figyelhető meg a testen és a szárnyakon, míg a farktollakat kis bevésések emelik ki (5. kép 5; JANKOVIĆ 1997, 329, Cat. 560). Egy további pontkördíszítésű darabról is említést tesz a vonatkozó szakirodalom, amely Dura-Europosból került elő (RIECKHOFF 1975, 65; PETKOVIĆ 2010, 206).

Egy további, ide kapcsolódó példányt lehet még az eddigiekhez hozzáadni, amely Mediana-Niš/Naissus lelőhelyről került elő. A tárgy leírása szerint ezt a darabot nem pontkörök díszítik, hanem a felület közepén levő vésett minta utánozza a madár karmait (PETKOVIĆ 2010, 214, Nr. 1075).

5. kép. Római kori sasalakú lapfibulák. Eltérő méretek (h: 25–41 mm; sz: 21–41 mm). 1: Sisak (PATEK 1942, T. XX. 7), 2: Novi Banovci (KOVAČEVIĆ 1960, Sl. 57), 3: Belgrád-Ušće (PETKOVIĆ 2010, Sl. 62), 4: Belgrád (PETKOVIĆ 2010, T. XXXVII. 10), 5: Belgrádi Városi Múzeum gyűjteménye (JANKOVIĆ 1997, 329, Cat. 560), 6: Komárom–Szőny (PATEK 1942, T. XX. 8), 7: Belgrád-Ušće (PETKOVIĆ 2010, Sl. 61), 8: Windisch (ETTLINGER 1973, Taf. 28. 7), 9: Hüfingen, vicus (RIECKHOFF 1975, Taf. 9. 144), 10: Bern-Enge (ETTLINGER 1973, Taf. 27. 6), 11: Avenches (MAZUR 2010, Fig. 27. 727). (készítette: Horváth Péter)

A szorosabb kapcsolatot mutató darabokon túl említést kell tenni néhány további sasalakú fibuláról. Sematikus kivitelezése van egy Komárom–Szöny/brigetiói darabnak (5. kép 6). A széttárt szárnyú sas fejének iránya ezt a darabot az előbb sorolt párhuzamokkal kapcsolja össze, de a szárny kialakítása már az előbbiektől eltérő (PATEK 1942, 221, T. XX. 8).

Más lapfibulákon a fej iránya a szőlősgyőri fibulával ellentétes vagy a testre merőleges és a test megformálása is valóságosabb. A felület plasztikussága miatt mutat realiztikusabb ábrázolásmódot egy Belgrád-Ušće/Singidunumból publikált darab (5. kép 7; PETKOVIĆ 2010, 205, 214, Nr. 1068, Sl. 61).

Nagyobb számú párhuzammal rendelkezik a Michel Feugère tipológiájában 29a16 változattal jelölt forma (FEUGÈRE 1985, 387, Fig. 59). Michel Feugère a madarat galambnak határozta meg (FEUGÈRE 1985, 383), további feldolgozásokban azonban ilyen darabokat sasként írtak le (ARTEFACTS FIB-4569). Például kettő félplasztikus, azonos méretű, fejét a bal szárny felé fordító, szorítópofás csuklós szerkezettel készített darab említhető Johann Matouschek és Heinz Nowak gyűjtéséből, amelyek Neusiedl am See és Bad Deutsch-Altenburg–Petronell/Carnuntum lelőhelyekről kerültek elő (MATOUSCHEK & NOWAK 1985–1986, 131–132, 210, Nr. 2–3). A Neusiedl am See-ből ismertett példány felületén jól megfigyelhető a fehérfémből bevont, valamint a tollakat és a szemet hangsúlyozó *niello* díszítés. Utóbbi darabhoz rendkívül hasonló került elő Windisch/Vindonissából (5. kép 8; ETTLINGER 1973, 125, 197, Taf. 28. 7). A díszítésmódjában megegyező darab lábai között kis áttörés van, így a lábak kidolgozása még realiztikusabb. További ide vonatkozó fibulák ismertek még Astrid Böhme, Elisabeth Ettlinger és Michel Feugère gyűjtése alapján Belgiumból, Franciaországból, Luxemburgból, Németországból, Svájcban és Szíriából (BÖHME 1972, 67, 107, Fundliste 35, Kat. Nr. 1043–1044; ETTLINGER 1973, 115; FEUGÈRE 1985, 409, Liste des fibules de 29a16). Előbbi lista az *Artefacts – Encyclopédie collaborative en ligne des objets archéologiques* adatbázis alapján egészíthető ki további példányokkal Amiens, Augsburg, Augst, Champigny-sur-Vecde, Cricklade, Ivoševci és Wickham Skeith lelőhelyekről (ARTEFACTS FIB-4569).

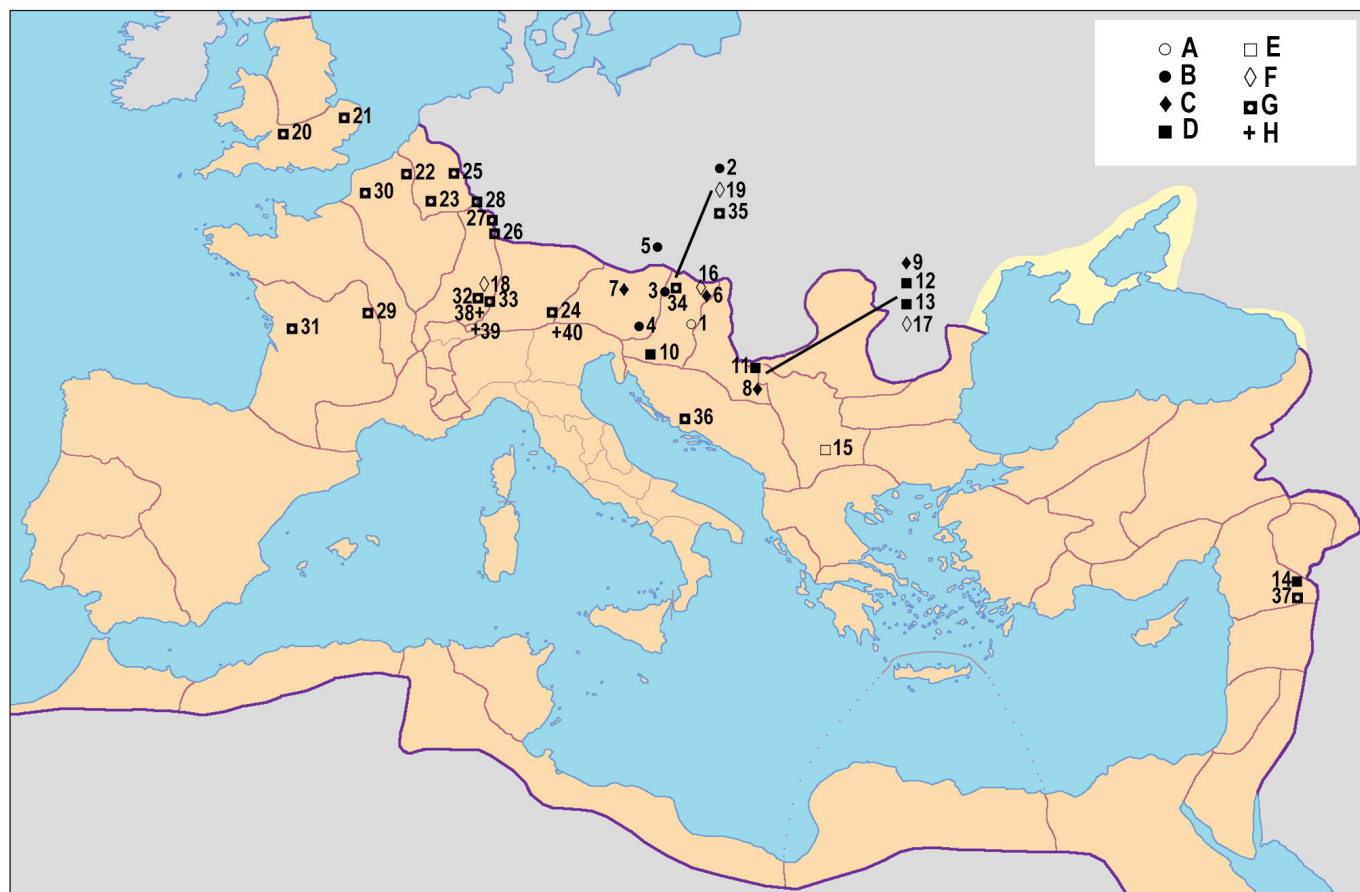
Az előbbi formákkal megegyező módon a sas bal szárnya felé fordítja fejét egy Hüfingen vicusából publikált lapfibulán (5. kép 9). A szorítópofás csuklós szerkezettel gyártott darab felületét fehérfémből bevont borította, a sást pedig igyekeztek élethűen megjeleníteni és testének vonalait poncolt vonalsorokkal emelték ki (RIECKHOFF 1975, 65, 93, Taf. 9. 144). Bal szárnyuk felé fordított fejjel és emailozott díszítéssel készült sasalakú lapfibulák britanniai lelőhelyekről kerültek elő (MATOUSCHEK & NOWAK 1985–1986, 132; ARTEFACTS FIB-41276).

Bad Deutsch-Altenburg–Petronell/Carnuntum lelőhellyel került publikálásra egy további sasalakú tárgy, melynek túszerkezete és tűtartója is hiányzik, így csak feltételesen említhető fibulaként – a publikáló szerint az is elképzelhető, hogy valamilyen veret volt. A madár feje a testre merőleges, a szemeket pontok jelölik, a tollakat pedig halszállkaminta teszi élethűvé (MATOUSCHEK & NOWAK 1985–1986, 131, 210, Nr. 1).

Rendkívül különleges a formája egy Bern-Enge lelőhelyen talált darabnak (5. kép 10). Elisabeth Ettlinger ezt a fibulát a „Typ 42 Unicum” alatt tárgyalta (ETTLINGER 1973, 115, 196, Taf. 27. 6). A két, egymásnak szembe forduló sas síklap alakú, tollazatukat véséssel imitálták, a szegélyeken pedig pontsor fut körbe. A kompozíciót egy nagy, három közepes és kettő kicsi korong egészíti ki, melyek díszítménye sajnos nem maradt meg, de talán csont applikációt lehet esetükben feltételezni. A Bern-Enge-ben talált darab közeli párhuzama az Avenches/Aventicum-ból származó fibula (5. kép 11; MAZUR 2010, 67, Fig. 27. 727). A kompozíció a madarak és a korongok számában, illetve elrendezésében majdnem teljesen megegyezik, ám a sasok feje egymástól elfordul. A baloldali elem csontkorongja ebben az esetben megmaradt. További, összetett kompozíciójú sasalakú lapfibula a Mechel/Meclo lelőhelyen feltárt temetőből is ismert (ETTLINGER 1973, 115).

A sas alakja megjelenhet még áttört díszítésű fibulákon (ARTEFACTS FIB-41024) hangsúlyos, központi kompozíciós elemként, vagy egyéb kiegészítő elemként is, például plasztikus rátétdíszként egyéb lapfibulákon (például: GASPARD 2007, 203, Taf. 87. 1925).

Az áttekintett adatok alapján jól látszik, hogy sasalakú fibulák több változatban készültek, az egyes variánsok elterjedése (6. kép) pedig arra utal, hogy gyártásuk is különböző központokban folyt. Bár a készítés centrumok körvonalazása nehéz feladat, a Feugère 29a16 alá tartozó, realiztikusabb megjelenésű, *niello* díszítésű fibulák esetében feltételezték, hogy gyártásuk az úgynevezett „C műhelyben” folytatható, amelyet

6. kép. Áttekintő térkép a tanulmányban említett fibulákról. A. Széttárt szárny, széles farktoll, vésett farkasfogdíszítés: 1: Szőlősgyőrök; B. Széttárt szárny, széles farktoll, díszítetlen: 2: Bad Deutsch-Altenburg–Petronell, 3: Loretom, 4: Wagna–Leibnitz, 5: Palterndorf; C. Széttárt szárny, kettéágazó farktoll, díszítetlen: 6: Tarján, 7: Enns-Lorch, 8: Vranj-Hrtkovci, 9: Belgrád-Ušće; D. Széttárt szárny, kettéágazó farktoll, bélyegzett pontkörök: 10: Sisak, 11: Novi Banovci, 12: Belgrád-Ušće, 13: Belgrád, 14: Dura-Europos; E. Széttárt szárny, kettéágazó farktoll, karmok ábrázolása: 15: Mediana-Niš; F. További sasalakú fibulák: 16: Komárom-Szőny, 17: Belgrád-Ušće, 18: Hüfingen, 19: Bad Deutsch-Altenburg–Petronell; G. Feugère 29a16 fibulák: 20: Cricklade, 21: Wickham Skeith, 22: Velzeke-Ruddershove, 23: Titelberg, 24: Augsburg, 25: Köln, 26: Osterburken, 27: Saalburg, 28: Zugmantel, 29: Alise-Sainte-Reine–Mont Auxois, 30: Amiens, 31: Champigny-sur-veude, 32. Augst (2 db), 33: Windisch, 34: Neusiedl am See, 35: Bad Deutsch-Altenburg–Petronell, 36: Ivoševci, 37: Dura-Europos; H. Sasalakú fibulák kompozícióban: 38: Bern-Enge, 39: Avenches, 40: Mechel (készítette: Horváth Péter)

esetleg Alise-Sainte-Reine–Mont Auxois/Alésiában lehet lokalizálni (FEUGÈRE 1985, 388–389). A Pannoniából előkerült, sematikus kivitelezésű sasalakú fibulák készítési helyszínével kapcsolatban már Patek Erzsébet is állást foglalt és azokat helyi, pannoniai produktumoknak tartotta (PATEK 1942, 52). A gyártás kérdése kapcsán egyet kell értenünk Sofija Petković véleményével, amely szerint a valóságghú darabok szolgálhattak kiindulópontként a sematikusabb megjelenésű példányokhoz (PETKOVIĆ 2010, 206), utóbbiak készítése pedig minden bizonnyal Pannoniában is folyhatott. A szőlősgyőröki fibula formájával megegyező sasalakú lapfibulák helyi készítését két Ausztria területén, Burgenland tartományban előkerült tárgy egyértelműen bizonyítja. A korábban már megemlített carnuntumi és lorettomi darabok (MATOUSCHEK & NOWAK 1985–1986, 108, 134–135, 211, Nr. 7, Nr. 10; COCIŞ 2019, 52, Pl. 122. 26, Pl. 122. 30) fibulakészítéshez használt modellként, félkész, vagy esetleg rontott fibulákként határozhatók meg (4. kép 4, 7). Mindkét darab rézötvezetből készült, tűtartójuk nincs befejezve és tűszerkezetük sem készült el, ugyanis a húrhorog mindkét esetben átfúratlanul maradt. A publikálók a 4. kép 4. darabját fibulakészítéshez használható modellként, míg a 4. kép 7. példányát rontott fibulaként definiálták (MATOUSCHEK & NOWAK 1985–1986, 134–135); Sorin Cociş monográfiájában mindkét darab ugyanezzel a meghatározással szerepel (COCIŞ 2019, 52). A Pannonia déli részéről és Moesia Superiorból ismertetett, bevett pontkör díszítésű darabok stílusa alapján ugyancsak feltételezhetünk egy gyártási centrumot ebben a régióban.

A különféle állat alakú fibulák keltezésére leginkább formai alapon tettek kísérletet. A niello díszítésű állat alakos fibulák készítésével a Kr. u. 1. század közepétől, az emailos darabok gyártásával a Kr. u. 1. század vége–2. század elejétől számolnak (RIHA 1994, 171–172; ORTISI 2002, 44; GASPARI 2007, 50). Werner Jobst a félpasztikus és pastikus, email nélküli darabokat általánosságban a Kr. u. 3–4. századra datálta (JOBST 1975, 113), míg más szerzők Kr. u. 2. századi használattal is számoltak (PATEK 1942, 124; RIHA 1979, 89–90). Az email vagy niello díszítést nélkülöző, különféle madarakat ábrázoló fibulák gyártása és használata a Kr. u. 2. század során ugyancsak megkezdődhetett (JOBST 1975, 113–114; MATOUSCHEK & NOWAK 1985–1986, 333; PETKOVIĆ 2010, 204–206).

A szőlősgyőri fibula keltezésére vonatkozóan elsősorban a közelebbi párhuzamok adatai nyújthatnának támpontot, ám a legtöbb darab szórványként került elő, vagy datálásakor csupán egy hosszabb időszak megadására volt lehetőség. A Wagna–Leibnitz/Flavia Solva lelőhelyről ismert példányt a Kr. u. 2. század második fele–3. század végére (PUHM 1992, 76), a Vranj-Hrtkovci lelőhelyről publikált fibulát a Kr. u. 3. század–4. század első felére keltezték (PETKOVIĆ 2010, 206, 214). Leginkább a belgrádi Knez Mihailova utca 30. alatt előkerült fibula datálása vehető figyelembe a szőlősgyőri darab kapcsán; ezt kontextusa alapján a Kr. u. 2. század második fele–3. század elejére keltezték (PETKOVIĆ 2010, 206, 214).

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A korábban nem ismert lelőhelyre Szabó Máté balatonlellei lakos hívta fel a figyelmet. Rajta kívül Jancsek Gábor, Kiss Péter, Lajos László és Gábor Ildikó vett részt a terepbejáráson és a műszeres leletfelderítésben, a fibula fotóját Csernák Bálint készítette, a képszerkesztésben pedig Horváth Péter volt segítségünkre; munkájukat ezúton is köszönjük. Veres Imrének ezúton is köszönjük a magyarországi magángyűjteményekhez tartozó fibulákról rendelkezésünkre bocsátott információkat.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Adler, H. & Schuppler, W. (1990). Fundberichte 1990. Römische Kaiserzeit. Paltendorf. *Fundberichte aus Österreich* 29, 245–246.

Artefacts (2022). Artefacts – *Encyclopédie collaborative en ligne des objets archéologiques*. <https://artefacts.mom.fr/en/home.php> Letöltés: 2022.05.31.

Bayley, J. & Butcher, S. (2004). *Roman Brooches in Britain. A Technological and Typological Study based on the Richborough Collection*. London: The Society of Antiquaries of London.

Berecz, K. (2008). *Aucissa és emailos fibulák Pannoniában és a szomszédos Barbaricumban* (Doktori disszertáció). Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományok Doktori Iskola, Régészet Doktori Program, Budapest.

Bojović, D. (1983). *Rimske fibule Singidunuma*. Beograd: Muzej grada Beograda.

B. Bónis, É. & Sellye, I. (1988). *Római kori emailmunkák. Évezredek, évszázadok kincsei* 5. Budapest: Múzsák Közművelődési Kiadó.

Böhme, A. (1972). Die Fibeln der Kastelle Saalburg und Zugmantel. *Saalburg Jahrbuch* 29, 5–112.

Cociș, S. (2004). *Fibulele din Dacia Romană – The Brooches from Roman Dacia*. Cluj-Napoca: Editura Mega.

- Cociș, S. (2019). *The Brooch Workshops from Dacia and other Danubian Provinces of the Roman Empire (1st c. BC – 3rd c. AD)*. Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum 16. Cluj-Napoca: Mega Publishing House.
- Ettlinger, E. (1973). *Die römischen Fibeln in der Schweiz*. Bern: Francke Verlag.
- Feugère, M. (1985). *Les fibules en Gaule Méridionale de la conquête à la fin du Ve s. ap. J.-C.* Revue Archéologique de Narbonnaise Supplément 12. Paris: Centre National de la Recherche Scientifique.
- Gaspar, N. (2007). *Die keltischen und gallo-römischen Fibeln vom Titelberg. Les fibules gauloises et gallo-romaines du Titelberg*. Dossiers d'Archeologie du Musée National d'Histoire et d'Art 11. Luxembourg: Musée National d'Histoire et d'Art.
- Gugl, C. (1995). *Die römischen Fibeln aus Virunum*. Klagenfurt: Landesmuseum für Kärnten.
- Honti, Sz., Költő, L. & Németh, P. G. (1988). Boglárlelle az őskortól a honfoglalásig. In: Laczkó A. (szerk.), *Boglárlelle. Tanulmányok* (pp. 5–42). Boglárlelle: Boglárlelle Városi Tanács V. B.
- Ilić, O. (2020). Roman Rural Settlements in the Provinces of Pannonia Inferior and Moesia Superior. In: A. Marzano (ed.), *Villas, Peasant Agriculture, and the Roman Rural Economy. Proceedings of the 19th International Congress of Classical Archaeology* (pp. 73–87). Archaeology and Economy in the Ancient World, Cologne/Bonn, 22 – 26 May 2018, Heidelberg: Propylaeum. <https://doi.org/10.11588/propylaeum.652>
- Janković, M. (1997). Сеоба народа – Migration of people. In: Krunić, S. (ed.), *Античка Бронза Сингидунума – Antique bronze from Singidunum* (pp. 303–340). Catalogue of the exhibition 49. Belgrade: Muzej grada Beograda.
- Jobst, W. (1975). *Die römischen Fibeln aus Lauriacum*. Forschungen in Lauriacum 10. Linz: Oberösterreichisches Landesmuseum.
- Kneifel, H. (1981). 1981 eingelangte Fundberichte. Römische Kaiserzeit. Lorch. *Fundberichte aus Österreich* 20, 539.
- Kovačević, J. (1960). *Arheologija i istorija varvarske kolonizacije južnoslovenskih oblasti od IV do početka VII veka (L'archéologie et l'histoire de la colonisation barbare des teritoires des Slaves du sud du IV au VII sc.)*. Vojvodinski Muzej Monographie 2. Novi Sad: Vojvodanski Muzej.
- Matouschek, J. & Nowak, H. (1985–1986). Unpublizierte Tierfibeln und Fibeln mit thermiomorphen Gestaltungselementen aus österreichischen Privatsammlungen. *Römisches Österreich* 13–14, 101–222.
- Mazur, A. (2010). Les fibules romaines d'Avenches II. *Bulletin de l'association Pro Aventico* 52, 27–108.
- Németh, P. G. (1991). Szőlősgyőrök és környékének története az őskortól a honfoglalás koráig. In: Koltay P. (szerk.), *Szőlősgyőrök története* (pp. 35–52). Szőlősgyőrök: Szőlősgyőröki Községi Polgármesteri Hivatal.
- Németh, P. G. (2007). A Balaton déli partvidéke és a Dél-Dunántúl a római korban. In: Belényesy K., Honti Sz. & Kiss V. (szerk.), *Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között* (pp 41–46). Kaposvár-Budapest: Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága-MTA Régészeti Intézete.

Németh, P. G. (2018). Somogy megye római kori temetői. *A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei* 5, 95–126.

Ortisi, S. (2002). *Die früh- und mittelkaiserzeitlichen Fibeln*. Römische Kleinfunde aus Burghöfe 2 (pp. 9–58). Rahden: Leidorf.

Patek, E. (1942). *A pannoniai fibulatípusok elterjedése és eredete. Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen in Pannonien*. Dissertationes Pannonicae II/19. Budapest: Budapest Institut für Münzkunde und Archäologie der Péter Pázmány-Universität.

Petković, S. (2010). *Rimske fibule u srbiji od I do V veka N. E. Römische Fibeln in Serbien von 1. bis 5. Jh. nach Chr.* Archäologisches Institut Monographie 50. Beograd: Arheološki institut u Beogradu.

Puhm, A. (1992). Die römischen Fibeln der Insula XLI von Flavia Solva Ergebnisse der Grabungen 1989–1992. *Fundberichte aus Österreich* 31, 71–78.

Rieckhoff, S. (1975). Münzen und Fibeln aus dem Vicus des Kastells Hüfingen (Schwarzwald-Baar-Kreis). *Saalburg Jahrbuch* 32, 5–104.

Riha, E. (1979). *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst*. Forschungen in Augst 3. Augst: Amt für Museen und Archäologie des Kantons Basel-Landschaft.

Riha, E. (1994). *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst. Die Neufunde seit 1975*. Forschungen in Augst 18. Augst: Amt für Museen und Archäologie des Kantons Basel-Landschaft.

Sáró, Cs. (2020). The fibula production of Brigetio: clay moulds. *Dissertationes Archaeologicae* 3/8, 117–139. DOI: <https://doi.org/10.17204/dissarch.2020.117>

Winter, H. (1985–1986). Römische Vogelfibeln von österreichischen Fundstellen aus Privatbesitz. *Römisches Österreich* 13–14, 323–369.

AJÁNLOTT IRODALOM

Római kori állat alakos fibulákról:

Berton, L. (2003). Les fibules zoomorphes gallo-romaines. *Detection Passion (Le Thor)* mars–avril/9, 1–9.

Matouschek, J. & Nowak, H. (1979). Unpublizierte Pferdefibeln aus Wiener Privatsammlungen. *Römisches Österreich* 7, 81–110.

Matouschek, J. & Nowak, H. (1981–1982). Unpublizierte Hasen und Hundefibeln aus Österreichischen Privatsammlungen. Mit einem Nachtrag: Pferde- und Reiterfibeln. *Römisches Österreich* 9–10, 131–182.

Pannoniai fibulákról (Magyarország területe):

Merczi, M. (2012). A Budaörs-Kamaraerdei-dülőben feltárt római vicus fibulái (Die Fibeln des römischen Vicus in Budaörs–Kamaraerdei-dülő). In: Ottományi, K. (szerk.), *Római vicus Budaörsön. Régészeti tanulmányok*. Budapest: Archaeolingua, 455–528.

Merczi, M. (2016). A Budaörs-Kamaraerdei-dűlőben feltárt római temető fibulái (Fibeln des römischen Gräberfeldes von Budaörs–Kamaraerdei Flur. Bewertung des Fundmaterials der Siedlung und des Gräberfeldes). In: Ottományi K. (szerk.), *A budaörsi római vicus temetője. Régészeti tanulmányok*. Budapest: Archaeolingua, 432–489.

Sáró, Cs. (2014). Kora császárkori fibulák a Wosinsky Mór Megyei Múzeum gyűjteményéből. *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 36, 159–221.

Sáró, Cs. (2021). Római kori fibulák a Budakeszi járásból. (Roman brooches from the Budakeszi district) In: Rácz T. Á. (szerk.), *Kincskeresés, kaland, tudomány: Közösségi régészeti projektek Pest megyében*. Szentendre: Ferenczy Múzeumi Centrum, 186–193.

Fibulagyártás:

Knauseder, D. (2014). Fibelproduktion in Iuvavum-Salzburg. In: Lang, F., Kastler, R., K. Kovacsovics, W. & Traxler, S. (Hrsg.), *Colloquium Iuvavum 2012. Das municipium Claudium Iuvavum und sein Umland Bestandsaufnahme und Forschungsstrategien. Salzburg Museum, 15.–17. März 2012. Archäologie in Salzburg 8. Jahresschrift des Salzburg Museum 56*. Salzburg: Salzburg Museum, 141–176.

Sáró, Cs. (2021). The fibula production of Brigetio. Model, semi-finished products, and failed castings. *Dissertationes Archaeologicae* 3/9, 155–175. <https://doi.org/10.17204/dissarch.2021.155>

APPENDIX

A. Széttárt szárny, széles farktoll, farkasfogra emlékeztető rezgőtűs díszítés:

1. Szőlősgyőrök

B. Széttárt szárny, széles farktoll, díszítetlen:

2. Bad Deutsch-Altenburg–Petronell
 3. Loretom
 4. Wagna–Leibnitz
 5. Palterndorf
- + ismeretlen lelőhely, Magyarország (2 db)

C. Széttárt szárny, kettéágazó farktoll, díszítetlen:

6. Tarján
7. Enns-Lorch
8. Vranj-Hrtkovci
9. Belgrád-Ušće

D. Széttárt szárny, kettéágazó farktoll, bevert pontkörök:

10. Sisak
 11. Novi Banovci
 12. Belgrád-Ušće
 13. Belgrád
 14. Dura-Europos
- + ismeretlen lelőhely, Belgrádi Városi Múzeum

E. Széttárt szárny, kettéágazó farktoll, karmok ábrázolása:

15. Mediana-Niš

F. További sasalakú fibulák:

16. Komárom–Szöny

17. Belgrád-Ušće

18. Hüfingen

19. Bad Deutsch-Altenburg–Petronell

G. Feugère 29a16 fibulák:

20. Cricklade

21. Wickham Skeith

22. Velzeke-Ruddershove

23. Titelberg

24. Augsburg

25. Köln

26. Osterburken

27. Saalburg

28. Zugmantel

29. Alise-Sainte-Reine–Mont Auxois

30. Amiens

31. Champigny-sur-Veude

32. Augst (2 db)

33. Windisch

34. Neusiedl am See

35. Bad Deutsch-Altenburg–Petronell

36. Ivoševci

37. Dura-Europos

+ ismeretlen lelőhely, Németország (2 db)

+ ismeretlen lelőhely, Franciaország (4 db: Musée de Nancy, Musée de Péronne (Somme), Musée de Rouen (Seine-Marne), Musée de St. German-en-Laye)

+ ismeretlen lelőhely, Szíria

H. Sasalakú fibulák kompozícióban:

38. Bern-Enge

39. Avenches

40. Mechel